

جغرافیا و روابط انسانی، پاییز ۱۳۹۷، دوره ۱، شماره ۲

بررسی و ارزیابی قابلیت‌ها و تنگناهای توسعه‌ی گردشگری روستایی (مطالعه

موردی: شهرستان خاش)

مریم رضایی^۱، سیروی قنبری^۲، حسین دوستی مقدم^۳، زبیده پویش^۴، ملیحه دوستی مقدم^۵

۱- دانشجوی دکتری تاریخ پیام نور قشم

۲- دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه سیستان و بلوچستان

۳- کارشناسی ارشد گردشگری دانشگاه سیستان و بلوچستان،

۴- کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی گردشگری

۵- دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه ریزی شهری دانشگاه زابل

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۰۹/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۰۱/۱۸

چکیده:

گردشگری روستایی گرایشی نوین در صنعت گردشگری است، که از دهه ۵۰ به بعد مطرح گردید. امروزه صنعت گردشگری روستایی به عنوان یک راهبرد می‌تواند با برنامه‌ریزی اصولی و شناسایی مزیت‌ها و محدودیت‌ها، نقش موثری در توسعه مناطق روستایی داشته باشد. این پژوهش که در شهرستان خاش در دو بخش انجام شده، بخش اول با استفاده از روش مطالعات میدانی و تعیین نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها به شیوه (SOWT) به ارائه استراتژی و راهبرد در جهت توسعه گردشگری در مناطق روستایی شهرستان خاش پرداخته است. تجزیه و تحلیل یافته‌ها نشان داد که راهبرد تهاجمی به عنوان راهبرد اول در اولویت قرار گرفته است که با استفاده از نقاط قوت داخلی از فرصت‌هایی که از بیرون برای منطقه وجود دارد به خوبی در جهت توسعه گردشگری و جذب بیشتر گردشگر استفاده گردد. در بخش دوم با استفاده از مدل مدیریت گردشگری (SOAR) با استفاده از نظرات کارشناسان که تکمیل کننده مدل قبلی باشد، این مدل آینده نگری در مورد توسعه گردشگری منطقه خواهد داشت و به نوعی مدیریت گردشگری خاش را ارائه می‌دهد تا بتوانیم از ظرفیت موجود به نحو احسن استفاده کرد. گردشگری می‌تواند در توسعه اقتصادی - اجتماعی مناطق روستایی خاش پاسخگوی بسیار از مشکلات و معضلات اقتصادی باشد. از جمله شناسایی ظرفیتهای توسعه همه جانبه صنعت گردشگری در ابعاد ملی - منطقه ای و محلی در کنار ساماندهی و هدایت زیرساخت های توسعه گردشگری می‌تواند در استقرار و توسعه این صنعت موثر واقع گردد.

کلید واژه ها: توسعه روستایی، گردشگری روستایی، مدل SOWT، SOAR، شهرستان خاش

امروزه صنعت گردشگری به عنوان صنعتی پویا و دارای ویژگی‌های بارز و منحصر به فرد، بخش مهمی از فعالیت‌های اقتصادی و تولیدی کشورهای توسعه یافته را به خود اختصاص داده است (UNWTO، ۲۰۰۷، ۱۱). در واقع امروزه صنعت گردشگری یکی از مهمترین فعالیت‌های اقتصادی و در شمار سه صنعت عمده جهان محسوب می‌شود و در مدتی کوتاه توانسته است ارقام بزرگی از مبادلات جهانی را به خود اختصاص دهد (رحمت نیا و همکاران، ۱۳۹۲: ۲). بنابر آمار بانک جهانی، در سال ۲۰۰۰ تعداد گردشگران در سرتاسر جهان بالغ بر ۷۰۱ میلیون نفر بوده و از این جریان گردشگری، مبلغی حدود ۴۷۵ میلیارد دلار به طور مستقیم وارد چرخه اقتصاد جهان شده است. برخی منابع، درآمد گردشگری را در سالهای ۲۰۱۰ و ۲۰۲۰ به ترتیب ۱۵۵۰ و ۲۰۰۰ میلیارد دلار برآورد کرده‌اند (حیدری ساربان، ۱۳۹۰: ۲). در این میان، ایران از لحاظ دارا بودن ابنیه و آثار تاریخی جزو ۹ کشور نخست دنیا و از لحاظ جاذبه‌های اکوتوریستی در میان ۱۰ کشور برتر دنیا قرار دارد. این در حالی است که باید متناسب با این قابلیت‌ها از درآمد ۴۰۰ میلیارد دلاری توریسم بهره‌برد و سهم آن حداقل ۵ درصد این میزان درآمد باشد. اما درآمد ایران نه تنها این میزان نیست، بلکه درآمد سرانه ایران بسیار پایین‌تر و کم‌تر از ۵ صدم درصد سهم توزیع است و در میان کشورهای دنیا، در رتبه ۹۲ قرار دارد. (محسنی، ۱۳۸۸: ۱۵۲). امروزه توسعه گردشگری در تمامی عرصه‌ها، چه در سطح ملی و منطقه‌ای و چه در سطح بین‌المللی مورد توجه برنامه ریزان دولتی و شرکت‌های خصوصی قرار گرفته است (طیبی و همکاران: ۱۳۸۶). از این رو توسعه صنعت گردشگری روستایی به عنوان یکی از منابع بسیار مهم کسب درآمد و ایجاد اشتغال که دارای تاثیرات اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی فوق‌العاده‌ای نیز بوده، به عنوان یک نیاز مطرح می‌شود، اما هدایت این فرآیند با شناخت علمی قابلیت‌ها و تنگناهای موجود در هر منطقه میسر است. با گسترش گردشگری روستایی می‌توان تمام امکانات رفاهی اعم از برق، آب، گاز، تلفن و تفرجگاه‌ها و همچنین امکانات آموزشی مانند مدارس را در روستاهای گردشگری و روستاهای مجاور افزایش داد و با ایجاد راه‌های ارتباطی، رفت و آمد و حمل و نقل را به این روستاها آسان‌تر کرد، با این کار می‌توان از محرومیت این روستاها کاست و به سمت پیشرفت اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و محیطی کل منطقه‌های روستایی نزدیک شد. بنابراین می‌توان با شناخت، برنامه‌ریزی و سرمایه‌گذاری در زمینه‌ی جاذبه‌های واقع در پس زمینه‌های شهری و به ویژه روستایی، گامی مهم و موثر در توسعه و محرومیت زدایی روستاهای مناطق روستایی برداشت و این مناطق را به قطبی جاذب و شکوفاتر از گذشته تبدیل نمود (مهدیان بروجنی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱). بنابراین توسعه گردشگری در نواحی روستایی می‌تواند نقش مهمی در متنوع

سازی اقتصاد جوامع روستایی داشته و زمینه ساز توسعه پایدار روستایی باشد، از طرف دیگر وسیله‌ای برای تحریک رشد اقتصادی ملی از طریق غلبه بر انگاره‌های توسعه نیافتگی و بهبود استانداردهای زندگی مردم محلی به حساب می‌آید (ملکی و حاتمی، ۱۳۹۰: ۳). تبلور یافتن گردشگری به عنوان یک نیاز، تبدیل شدن آن به عنوان بزرگترین صنعت خدماتی دنیا و تخصصی شدن گردشگری این فرصت را فراهم کرده تا هر مقصدی جهت بهره جستن از منافع حاصل از گردشگری امیدوار باشد. اما مسلماً این کار بدون شناسایی عوامل تاثیر گذار، برنامه‌ریزی و مدیریت استراتژیک امکان‌پذیر نخواهد بود (موحد و کهزادی، ۱۳۸۹). منطقه «خاش» خوش آب و هواترین منطقه استان به شمار می‌رود، زیرا ارتفاعات نسبت به سایر شهرستان‌های استان بیشتر است. و مرتفع‌ترین قله بلوچستان- تفتان- در نزدیک و در سمت شمال آن قرار گرفته است. این منطقه در ارتباط با عملکردی با قطب زاهدان قرار دارد و از تنوع بالایی در قابلیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری برخوردار است. و همچنین در گزارش اولیه سند ملی اکوتوریسم کشور، تفتان به عنوان قطب گردشگری و اکوتوریسم منطقه و استان شناخته شده است. و مجموعه عوامل فوق‌موجبات حضور سالیانه ۱۵۰۰۰ کوهنورد را به منطقه فراهم ساخته است. لذا ضروری می‌نماید به این سوالات پرداخته شود، ظرفیت‌ها و محدودیت‌های توسعه گردشگری روستایی در روستاهای شهرستان خاش کدامند؟ و چه راهبردها و راهکارهایی جهت توسعه گردشگری روستایی در این منطقه وجود دارد؟

مبانی نظری

گردشگری: عبارت است از هر آنچه به گردشگری و خدمات وابسته به آن مربوط می‌شود. این تعریف شامل همه فعالیت‌های مربوط به فرآیند جذب گردشگران و پذیرایی از آنان، سازمان‌های مسافرتی، دولت‌های مبدا و دولت‌های میزبان و مردم محلی می‌شود (سقائی و علیزاده، ۱۳۹۲: ۴۲). صنعت گردشگری امروزه بزرگترین صنعت در جهان است و توانسته فرصت‌های شغلی متنوع و مهیجی را فراهم سازد. به گونه‌ای که در دهه گذشته میلادی در ایالات متحده آمریکا نرخ رشد اشتغال این صنعت در مقایسه با سایر صنایع دو برابر بوده است و انتظار می‌رود این روند در سراسر جهان ادامه یابد (Brent and oeldner، ۲۰۰۶: ۸۶). از دیدگاه بانک جهانی، توسعه روستایی راهبردی است که به منظور بهبود زندگی اجتماعی و اقتصادی گروه خاصی از مردم یعنی روستائیان طراحی شده است. این فرآیند شامل گسترش منافع در بین اقشاری است که در مناطق روستایی در پی کسب معاش هستند تا به واسطه آن بتوانند وضعیت موجود را به وضعیت مطلوب تغییر دهند (مرادی و خاتمی، ۱۳۹۲: ۱۱۸۰).

۱۳۱). برخی بر این باورند که هدف توسعه روستایی صرفاً تحول وضعیت و شرایط روستاها از نظر اقتصادی نیست، بلکه توسعه متعادل اجتماعی و اقتصادی مناطق مشخص همراه با توجه خاص به حداکثر بهره برداری از منابع محلی و توزیع عادلانه و گسترده‌تر منافع ناشی از توسعه را دنبال می‌کند (افتخاری و قادری، ۱۳۸۱: ۲). توسعه گردشگری در مناطق روستایی عنصری اساسی است و یکی از راه‌های نجات روستاها از فقر، مهاجرت و مشکلات اجتماعی و اقتصادی به شمار می‌رود (لفمجان و همکاران، ۱۳۹۳: ۳). لذا بالا رفتن سطح درآمد، افزایش ایام فراغت، تغییرات و نگرش‌های جدید به مفاهیم زندگی، ایجاب می‌کند که گردشگری به شدت گسترش و توسعه یابد (۲۰۰۶: ۲۷، *sharply and vassh*). توریسم روستایی: توریسم روستایی به کلیه فعالیت‌ها و خدماتی گفته می‌شود که توسط کشاورزان، مردم و دولت‌ها برای تفریح و استراحت گردشگران و همچنین جذب گردشگران در نواحی روستایی صورت می‌گیرد، گفته می‌شود و می‌تواند شامل توریسم کشاورزی، توریسم مزرعه، توریسم طبیعی و توریسم فرهنگی بشود. با توجه به آنچه عنوان شد، می‌توان گفت که گردشگری روستایی مقوله‌ی جدیدی، در متون توسعه روستایی است که همچون توسعه دارای ابعاد و آثار گوناگونی است. بنابراین توسعه و رشد گردشگری روستایی غالباً با سهمی که در اصلاح اجتماعی و اقتصادی مناطق روستایی دارد، متناسب است (ملکی و حاتمی: ۲-۳). توجه به موضوع گردشگری روستایی، از دهه‌های ۱۹۵۰ م. به بعد گسترش یافت و در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ م. بیشتر در زمینه اقتصاد گردشگری روستایی برای کشاورزان و جوامع محلی مورد توجه قرار گرفت و تا به حال برنامه ریزان و صاحب نظران در کشورهای مختلف با ارائه راهبردها و راهکارهای گوناگون، فعالیت‌ها و اقدامات گسترده‌ای در فراهم کردن زمینه جذب توریست، توسعه و گسترش فعالیت‌های توریستی انجام داده‌اند. به طور کلی گردشگری روستایی از دو جنبه دارای اهمیت است، یکی به عنوان فعالیت گسترده جهانی و دیگری نقش آن بر توسعه سیاست‌های منطقه‌ای و محلی (حشمتی و همکاران، ۱۳۹۱: ۳).

جدول ۱-انواع گردشگری روستایی

گردشگری طبیعی	Natural Tourism	به طور عمده در تعامل با جاذبه‌های طبیعی قرار دارد.
گردشگری فرهنگی	Cultural tourism	مرتبط با فرهنگ، تاریخ، میراث فرهنگی و باستانی مردم روستا
اکوتوریسم	Ecotourism	علاوه بر بازدید از جاذبه‌های طبیعی با زندگی و هنجارهای زندگی اجتماعی مردم در تعامل است.
گردشگری دهکده‌ای	Village tourism	گردشگران در خانه‌های روستا یا دهکده مدتی کوتاه سکونت کرده و در فعالیتهای روستائیان مشارکت می‌کنند.
گردشگری کشاورزی	Tourism Agro	گردشگران بدون ایجاد پیامدهای منفی روی اکوسیستم مناطق میزبان با فعالیت کشاورزی سنتی، از آن‌ها بازدید نموده و در فعالیت کشاورزی مشارکت می‌کنند.

منبع: (کرمی و شریفی، ۱۳۹۱: ۱۷۵)

اصولا گردشگری روستایی بر انطباق با شرایط روستایی پایه‌گذاری شده است (۱۰۰۵: ۲۰۰۷، Chrstensen.(Hampton and امروزه ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و زیست محیطی گردشگری روستایی مطرح و مورد توجه است (همان منبع). مزایای اقتصادی گردشگری را می‌توان به دو دسته مستقیم و غیر مستقیم تقسیم نمود. مزایای مستقیم شامل ایجاد فرصت‌های شغلی استخدام نیروهای جوان و مزایای غیر مستقیم شامل رونق کشاورزی، رونق باغداری، توسعه و بهبود تجهیزات زیربنایی می‌باشد. البته باید گفت که تاثیرات گردشگری صرفا تاثیرات مثبتی نیستند، بلکه تهدیداتی را هم برای محیط به همراه دارند مانند عدم نظارت بر چگونگی استفاده از محیط‌های گردشگر پذیر می‌تواند آن‌ها را تخریب کند یا موجب رکود در بعضی از بخش‌های اقتصادی گردد. گردشگری علاوه بر آثار اقتصادی، آثار اجتماعی و فرهنگی نیز در پی دارد. تاثیرات اجتماعی، تغییراتی است که در زندگی مردم جامع میزبان رخ می‌دهد. این تغییرات به سبب تماس مردم محلی با گردشگران به وجود می‌آید (۶۵: ۲۰۰۳، Lieve). ورود گردشگران به مناطق روستایی باعث ارتباطات مردم بومی با این افراد و تاثیرات قابل ملاحظه در رشد و ارتقای فرهنگی و اجتماعی، بالا رفتن سطح سواد، ایجاد مراکز مراقبت‌های بهداشتی، افزایش نقش زنان در جوامع سنتی، و افزایش روابط اجتماعی در جوامع دور افتاده می‌شود. تاثیرات فرهنگی نیز تغییراتی است که در شیوه زندگی، سبک معماری، هنر و آداب و رسوم جامعه می‌زبان رخ می‌دهد (همان منبع). از لحاظ زیست محیطی، با توجه به ارتباط مستقیم گردشگران روستایی با محیط طبیعی، در صورت عدم مدیریت این فرآیند، در بسیاری از موارد، گردشگری می‌تواند به تخریب محیط زیست

منجر شود. به طور مثال در زمینه زیست محیطی، ورود گردشگران به نابودی گونه‌های گیاهی و جانوری، افزایش آلودگی و تخریب محیط زیست منجر شده است (مهدوی و همکاران، ۱۳۸۶: ۴۶-۴۵).

جدول ۲-اهداف گردشگری روستایی

اهداف توسعه روستایی	اهداف توسعه گردشگری روستایی	اهداف توسعه پایدار
<ul style="list-style-type: none"> - افزایش تولید محصولات کشاورزی. - توسعه فرصت های شغلی روستایی. - تامین نیازهای روستایی. - بهبود بره وری و درآمد روستایی. - کاهش فقر، افزایش رفاه روستایی. - توسعه مشارکت روستایی. - برآوری امنیت شغلی و غذایی. - انتقال منابع عمومی به نواحی روستایی. - بهبود زیرساخت‌های روستایی. - کاهش مهاجرت‌های روستایی. - تقویت جایگاه روستا در اقتصاد ملی و منطقه‌ای. - توجه به تاریخ و فرهنگ بومی. 	<ul style="list-style-type: none"> - توسعه کشاورزی و بهبود صنایع دستی روستایی. - افزایش مشارکت های روستایی. - ارتقای کیفیت زندگی. - بهبود رفاه اجتماعی. - برآوری رضایتمندی روستایی. - امنیت انسانی- غذایی- فرهنگی - کاهش مهاجرت های روستایی. - حفاظت فرهنگ بومی روستایی. - اشتغالزایی روستایی - افزایش درآمد خانوارهای روستایی - استفاده بهینه و کارآمد از منابع محلی - استفاده مناسب از منابع بدون استفاده. 	<ul style="list-style-type: none"> - حفاظت و نگهداشت محیط زیست. - ترکیب متعادل اقتصاد و محیط در فرآیند تصمیم‌گیری. - تامین نیازهای اساسی (اشتغال، غذا، آب و بهداشت). - استفاده بهینه از منابع محیطی - احترام به حقوق نسل های آینده در بهره‌گیری از منابع. - گسترش هم زمان رشد اقتصادی- اجتماعی و زیست محیطی.

منبع: (ازکیا و کامور، ۱۳۹۲: ۱۱۰)

گردشگری روستایی به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی:

گردشگری روستایی راه‌حل کلی برای همه دردها و مسائل و مشکلات نواحی روستایی نیست، اما یکی از شیوه‌هایی است که ممکن است آثار اقتصادی مهمی داشته باشد و به نوعی می‌تواند به کند شدن روند تخلیه سکونتگاه‌های روستایی و کاهش مهاجرت جمعیت روستایی کمک کند. رشد گردشگری به عنوان راهبردی برای توسعه روستایی نسبتاً تفکر جدیدی است که سیاست‌گذاران محلی در جوامع روستایی به امیت این راهبرد پی برده‌اند، اما تجربه کافی برای اجرای آن ندارند. تعدادی از نویسندگان، نمونه تحقیقاتی را انجام داده‌اند در مورد اینکه چگونه صنعت گردشگری از حرکت باز می‌ماند یا ممکن است تاثیرات زیان آوری بر ارزشهای فرهنگی و اجتماعی داشته باشد. همچنین یک دیدگاه دیگر با این پیش زمینه فکری وجود دارد که گردشگری راه حل و علاج قطعی اقتصادی برای توسعه نواحی روستایی است (افتخاری و قادری، ۱۳۸۰: ۲۹). توسعه پایدار گردشگری

توسعه ای است که در آن توازن و تعادل، حفظ ارزش‌ها و کیفیت اخلاقیات و اصول اقتصادی و نیز مزیت‌های اقتصادی همه به همراه هم دیده شده و کوشش می‌شود تا توسعه‌ای متعالی و متعادل و همه جانبه جایگزین توسعه صرفاً اقتصادی گردد. در این دیدگاه توسعه گردشگری با استفاده از منابع موجود به گونه‌ای است که ضمن پاسخ دادن به نیازهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ضوابط قانونی جامعه و انتظارات گردشگران بتوان وحدت و یکپارچگی، هویت فرهنگی، سلامت محیط زیست، تعادل اقتصادی و رفاه مردم محلی را تامین کرد (بهرامی، ۱۳۸۹: ۴). با توجه به دیدگاه‌ها و نظریات مختلف در زمینه گردشگری روستایی می‌توان ابراز داشت که گردشگری روستایی از یک سو با فراهم آوردن فرصت‌های جدید برای بسیاری از روستاها به عنوان وسیله ای است که به جوامع روستایی حیات دوباره می‌دهد و موجب توسعه این نواحی می‌شود و این سکونتگاه‌ها را با بر جانگه می‌دارد، و از سوی دیگر توسعه بدون برنامه ریزی شده آن سبب آسیب‌های اجتماعی و زیست محیطی در سکونتگاه‌های روستایی می‌شود (رضوانی، ۱۳۸۴: ۵۶).

پیشینه پژوهش:

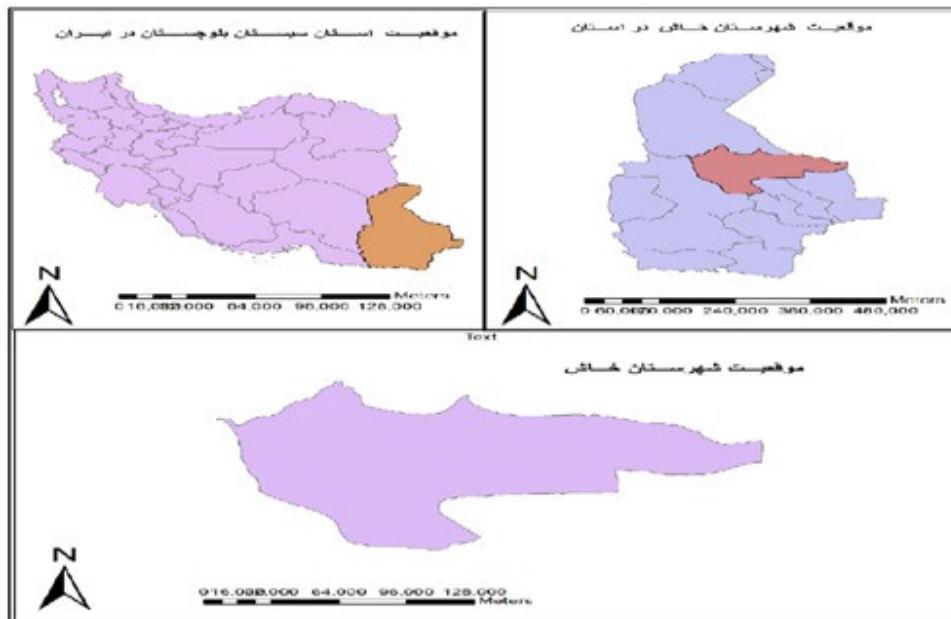
مدهوشی و ناصری پور (۱۳۸۲) در تحقیق خود با عنوان ارزیابی موانع توسعه صنعت گردشگری استان لرستان این نتایج را نشان داد که تعداد مراکز تصمیم‌گیری، ضعف بازاریابی، ضعف امکانات زیربنایی و خدمات گردشگری و فقدان فرهنگ پذیرش گردشگر از جمله موانع توسعه صنعت گردشگری می‌باشند. بهرامی (۱۳۸۹) در بررسی قابلیت‌ها و تنگناهای توسعه گردشگری روستایی در استان کردستان دریافت که مهمترین مشکلات توسعه گردشگری روستایی در منطقه مورد مطالعه در قالب چهار دسته موانع اقتصادی، اجتماعی، اکولوژیکی و نهادی قرار می‌گیرند. پاهکیده و کریمی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان بررسی توانها و قابلیت‌های گردشگری منطقه اورامانات با استفاده از GIS به این نتیجه رسیدند که قابلیت‌ها، استعدادها و توانهای محیطی منطقه مساعد و زیرساخت‌ها و تمکانات گردشگری نیازمند به توجه بیشتر است که در صورت تحقق این امر زمینه‌های رونق بیش‌تر در منطقه فراهم خواهد شد. مرادی و خاتمی (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان "بررسی نقش گردشگری در توسعه روستایی با استفاده از مدل SOWt مورد مطالعه: روستای خور شهرستان خوسف" با استفاده از روش توصیفی و تحلیلی به این نتایج رسیده‌اند که وجود جاذبه‌های تاریخی و بافت سنتی در روستای خور با هدایت مدیریت محلی و نیز مشارکت روستائیان به ویژه زنان در توسعه فعالیت‌های تولیدی صنایع دستی و ... و ارائه خدمات مورد نیاز گردشگران، می‌تواند زمینه توسعه روستایی را فراهم سازد. کدیور و موسوی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان "بررسی قابلیت‌ها و تنگناهای دره‌های کوهستانی به منظور توسعه پایدار با استفاده از مدل SOWt مورد:

دره کارده در شمال شهر مشهد" با استفاده از روش میدانی به این نتایج رسیده‌اند که در محدوده مورد مطالعه ظرفیت‌های مناسبی برای ایجاد صنایع بسته‌بندی تولیدات زراعی و دامی، صنایع کوچک روستایی و فعالیت‌های گردشگری وجود دارد. حسینی و محمدی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان تحلیل قابلیت‌ها و تنگناهای گردشگری سلطانیه به منظور برنامه‌ریزی راهبردی با استفاده از الگوی تحلیلی SOWT" و با استفاده از روش پیمایشی به شناخت چالش‌ها و مشکلات صنعت گردشگری منطقه سلطانیه پرداخته‌اند و به این نتایج رسیده‌اند که سلطانیه از عناصر کم‌نظیر تاریخی و طبیعی و همجواری آن با مراکز بزرگ جمعیتی مانند تهران، قزوین و ...، با امتیاز وزنی ۱۱۶۳ و ۱۰۴۱، مهم‌ترین مزیت‌های شهر به شمار می‌آید و اقامت کوتاه مدت گردشگران در شهر و نبود نگرش اقتصادی به گردشگری در شهر و منطقه مهمترین تنگناهای گردشگری آن است (حسینی و محمدی، ۱۳۹۱: ۳۵). نورزی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با این عنوان "بررسی توانمندی‌ها و تنگناهای اکوتوریستی حوزه دریای مکران با استفاده از مدل تحلیلی SOWT" با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی به این نتیجه رسیده است که اکوتوریسم منطقه با دارا بودن عوامل متعدد قوت و ضعف داخلی و همچنین فرصت‌ها و تهدیدات مختلف خارجی، دارای توانمندی‌ها و تنگناهای گوناگونی است. خانی و همکاران (۱۳۹۳) در مقاله‌ای با عنوان "سنجش پتانسیل‌های گردشگری روستایی با رویکرد رفع چالش‌های اقتصادی مطالعه موردی: دهستان قلعه قافه- شهرستان مینو دشت" و با روش توصیفی-تحلیلی به این نتایج رسیده‌اند که در منطقه مطالعه شده، عوامل موثر در توسعه و شکوفایی این پتانسیل‌ها مانند «امکانات ارتباطی و سهولت دسترسی»، «تسهیلات زیربنایی، خدماتی و تفریحی»، و «تبلیغ و اطلاع رسانی مطلوب» در سطح پایینی قرار دارند. پناد (۱۳۹۳)، در مقاله‌ای به عنوان بررسی قابلیت‌ها و تنگناهای گردشگری روستایی (مطالعه موردی شهرستان چابهار) به این نتایج دست یافته است که این شهر علی‌رغم برخورداری از ظرفیت تبدیل شدن به یک منطقه نمونه گردشگری، تعدد تصمیم‌گیران، مسایل مدیریتی، کمبود زیرساخت‌ها و ضعف تبلیغات را به عنوان موانع اساسی در راه رسیدن به هدف مورد نظر دارد. با این حال، وجود زمینه‌های اشتغالزایی، درآمد ارزی و سرمایه‌گذاری زیربنایی و وجود آثار تاریخی، جاذبه‌های ورزشی و تفریحی و برخورداری از سواحل شنی به عنوان نقاط قوت و جاذب در کنار امکان توسعه و اصلاح نهادهای مدیریتی، تقویت تبلیغات، تعامل و هم‌کفتری مردم و سازمان‌های مرتبط با گردشگری، از مهم‌ترین رهیافت‌ها به منظور توسعه گردشگری این ناحیه تلقی می‌گردند. ابراهیم زاده و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله‌ای تحت عنوان "تحلیلی بر وضعیت امکانات و تسهیلات گردشگری شهر سمنان از منظر گردشگران با استفاده از آزمون پیرسیون" با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی به این نتایج رسیده‌اند که مکان‌های گردشگری شهر سمنان در اغلب زمینه‌ها فاقد

امکانات و تسهیلات لازم برای جذب گردشگران بوده که به منظور بهره‌برداری بهینه از قابلیت‌ها و امکانات موجود گردشگری در این شهر ارائه گردید. خواجه بهرامی و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان "ارزیابی اثرات گردشگری بر توسعه پایدار نواحی روستایی مطالعه موردی: دهستان دلفارد شهرستان جیرفت" به این نتایج رسیده‌اند که رابطه معناداری بین گسترش گردشگری در محدوده دهستان دلفارد و بروز تغییرات اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی، کالبدی و زیست محیطی وجود دارد. باباخانزاده (۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان "بررسی اثرات اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست محیطی توسعه گردشگری بر منطقه اورامانات" به این نتایج رسیده‌اند که توسعه گردشگری در بعد اقتصادی دارای تاثیر مثبتی چون ایجاد اشتغال و افزایش درآمد، کاهش سطح بیکاری و در بعد اجتماعی دارای تاثیرات مثبتی چون ارتقاء استاندارد زندگی، افزایش شهرت منطقه و سطح آگاهی ساکنان آن بوده است. در بعد زیست محیطی میزان تاثیرات منفی بسیار زیاد و می‌توان به مواردی چون افزایش انواع آلودگی‌ها، ترافیک یا تغییر کاربری اراضی و افزایش پراکندگی زباله‌ها توسط گردشگران اشاره کرد. راسور (۲۰۱۲) در مطالعه خود پیامدها، فرصت‌ها و مشکلات گردشگری روستایی در کشورهای آسیایی به ویژه هند را مورد بررسی قرار داده است. با توجه به نتایج تحقیق مشخص شد که نبود آموزش‌های مرتبط برای افراد محلی، مشکلات مربوط به زبان افراد محلی و عدم توانایی آن‌ها در برقراری ارتباط مناسب با گردشگران، نارسایی قوانین و مقررات در حوضه گردشگری روستایی، ضعف زیرساخت‌ها و کمبود منابع مالی، ضعف زیرساخت‌های ارتباطی در روستاها و کمبود افراد راهنما در سطح مناطق روستایی برای هدایت گردشگران، برخی از مهم‌ترین مسایل و مشکلات فراروی توسعه گردشگری روستایی در کشورهای آسیا می‌باشند.

منطقه مورد مطالعه:

شهرستان خاش در دامنه جنوبی قله تفتان بین طول‌های ۶۰ درجه و ۵ دقیقه تا ۶۲ درجه و ۴۵ دقیقه شرقی و عرض‌های جغرافیایی ۲۷ درجه و ۵۰ دقیقه تا ۲۸ درجه و ۴۵ دقیقه شمالی واقع گردیده است. شهرستان خاش در دامنه جنوبی قله تفتان قرار دارد. این شهرستان از شمال به شهرستان زاهدان، غرب و جنوب غرب به شهرستان ایران‌شهر از جنوب به شهرستان سراوان و از شرق به کشور پاکستان محدود می‌گردد. شهرستان خاش دارای دو شهر خاش و نوک آباد، ۳ بخش و ۱۱ دهستان می‌باشد. وجود آثار باستانی در روستاهای ایرندگان، کارواندر و دامنه‌های تفتان، قدمت این سرزمین را تایید می‌کند قرار دارد.

منبع (سازمان نقشه برداری کشور، ۱۳۹۵)

جاذبه‌های گردشگری منطقه مورد مطالعه (شهرستان خاش)

جدول ۳- جاذبه‌های طبیعی شهرستان خاش

نام جاذبه	نوع جاذبه	نام جاذبه	نوع جاذبه
غار طبیعی دو طرفه جم چین	طبیعی	آبشار تمندان	طبیعی
کوه تفریحی جم چین	طبیعی	درختان ۱۲۰۰ساله گروک	طبیعی
اشکال قارچی شکل تفتان جنوبی	طبیعی	درخت کهنسال ده پایید	طبیعی
پیست اسکی و کوهنوردی تفتان	طبیعی	چشمه زیارت ده پایید	طبیعی
چشمه آب معدنی تفتان	طبیعی	منطقه تفریحی سر دریا	طبیعی
درخت کهنسال سرو سنگان	طبیعی	درخت کهنسال سرو گوشه	طبیعی
غار طبیعی سنگان	طبیعی	آتشفشان و گازهای گوگردی تفتان	طبیعی
منطقه تفریحی عید اباد	طبیعی	تفتان و طبیعت پیرامون آن	طبیعی
غار طبیعی دنیکو	طبیعی	کوه چهل تن گروک	طبیعی
طبیعت و نخلستان های ایرندگان	طبیعی	آبشار تنگ	طبیعی
گل افشان پیرگل		چشمه معدنی برآبک	

منبع: سازمان میراث فرهنگی

جدول ۴-جاذبه های تاریخی و فرهنگی و انسان ساخت شهرستان خاش

نام جاذبه	نوع جاذبه	نام جاذبه	نوع جاذبه
قلعه ایرندگان	تاریخی- فرهنگی	اردوگاه تفریحی دره گل تفتان	انسان ساخت
سنگ نگاره ها	تاریخی- فرهنگی	مجتمع تفریحی شورا	انسان ساخت
محوطه های باستانی ایرندگان	تاریخی- فرهنگی	باغات نخل روستای گنز	انسانساخت
گورستان های قدیمی و قبل و بعد از اسلام	تاریخی- فرهنگی	باغات روستای هشیک	انسان ساخت
مسجد جامع روستای ناصری	تاریخی- فرهنگی	باغات نخل دادکان	انسان ساخت
مسجد جامع رسول الله ده پایید	تاریخی- فرهنگی	باغات نخل ده رییس	انسان ساخت
مسجد جامع نوک آباد	تاریخی- فرهنگی	تپه های باستانی	تاریخی- فرهنگی
معماری صخره‌ای تمندان	تاریخی	آسیاب های آبی سنگان	تاریخی- فرهنگی
قبرستان شهیدان سنگان	تاریخی- فرهنگی	دهکده توریستی کارواندر	انسان ساخت
تاریخی- فرهنگی	مسجد جامع قدیمی روستای سنگان	تاریخی- فرهنگی	استودان های تاریخی تمندان
تاریخی- فرهنگی	قلعه نازیل	تاریخی- فرهنگی	قلعه ناصری

منبع: سازمان میراث فرهنگی

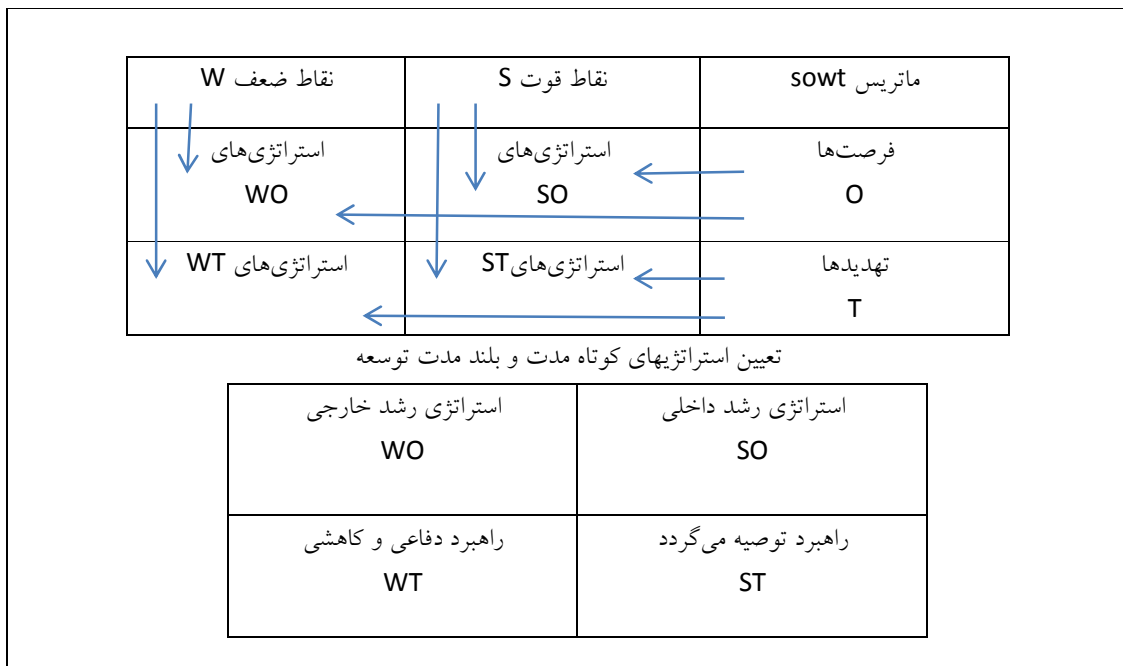
روش تحقیق و تجزیه- تحلیل اطلاعات:

تحقیق حاضر از نوع توصیفی- پیمایشی می باشد در ابتدا روش مورد استفاده در این مقاله اسنادی است و کوشش شده است با استفاده از منابع و اسناد علمی و پژوهشی به تبیین موضوع مقاله پرداخته شود که در این زمینه از منابع کتابخانه‌ای استفاده گردید. در دویخش، در مراحل اول پژوهش تحقیق، جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات اقدام به تهیه ۲۰ پرسشنامه و توزیع آن در بین کارشناسان میراث فرهنگی منطقه صورت گرفت است، در ادامه برای ارائه استراتژی و راهبرد توسعه گردشگری روستایی از روش تحلیلی *sowt* استفاده شده است. در مرحله از مدل سوار (*SOAR*) با استفاده از نظرات کارشناسان گردشگری جهت مدیریت ظرفیت ها و تنگناها منطقه استفاده شده است، به نوعی آینده نگری در مورد ظرفیت و تنگناها خاش انجام خواهد شد.

تکنیک *sowt*

تکنیک یا ماتریس *sowt* ابزاری برای شناخت تهدیدها و فرصت‌های موجود در محیط خارجی یک سیستم و بازشناسی ضعف‌ها و قوت‌های داخلی آن به منظور سنجش وضعیت و تدوین راهبرد برای هدایت و کنترل آن

سیستم است. تکنیک **sowt** نتیجه مستقیم مدل دانشکده تجاری هاروارد است. امروزه **sowt** به عنوان ابزاری نوین برای تحلیل عملکردها و وضعیت شکاف، مورد استفاده طراحان و ارزیابان راهبر قرار می‌گیرد (۱۵: Nilsson, ۲۰۰۴)، در واقع، این روش بهترین استراتژی برای سازمان‌هاست (رحیمی عنا و انصاری، ۱۳۹۳: ۷). **Sowt** حروف اول چهار کلمه انگلیسی با معادل فارسی قوت (**strength**) ضعف (**weakness**) فرصت (**opportunity**) و تهدید (**threats**) می‌باشد (زیاری، ۱۳۸۳: ۲۳۸).

منبع: (بهرامی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶۹)

شکل ۱: ماتریس **sowt** و نحوه تعیین استراتژی‌ها

جدول ۵- نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای گردشگری روستایی در شهرستان خاش

امتیاز وزنی	رتبه	وزن	عوامل داخلی (IFE): نقاط قوت (S) و نقاط ضعف (W)
۰.۳۶	۴	۰.۰۹	S1: تنوع چشم انداز های جغرافیایی در مناطق روستایی شهرستان خاش
۰.۱۵	۳	۰.۰۵	S2: نحوه رفتار مناسب ساکنان محلی با گردشگران
۰.۳۲	۴	۰.۰۸	S3: وجود آداب و رسوم سنتی و لباس های زیبا و جذاب و غذاهای محلی

۰.۱۵	۳	۰.۰۵	S4: محیطی مناسب جهت سرمایه گذاری توریسم
۰.۲۱	۳	۰.۰۷	S5: وجود چشمه های آب گرم و معدنی
۰.۱۲	۲	۰.۰۶	S6: وجود قله مرتفع در منطقه همانند تفتان برای انجام ورزش های زمستانی همانند پیست اسکی و کوهنوردی
۰.۱۵	۳	۰.۰۵	S7: رویش گیاهان دارویی در منطقه
۰.۲۸	۴	۰.۰۷	S8: داشتن آب و هوای پاک و محیطی آرام برای گذران اوقات فراغت
۰.۱۵	۳	۰.۰۵	S9: وجود مکان های تاریخی و فرهنگی و مذهبی در روستاها
۰.۱۵	۳	۰.۰۵	S10: اعتقاد مسئولان به اشتغالزایی به وسیله گسترش توریسم به عنوان یکی از منابع درآمد زا
۰.۲۳	۴	۰.۰۶	W1: عدم برنامه ریزی صحیح در نحوه استفاده از قابلیت ها و توانمندی های موجود در منطقه
۰.۱۳	۳	۰.۰۴	W2: پایین بودن سطح سواد زنان منطقه و محدودیت های آموزش
۰.۱۶	۳	۰.۰۵	W3: کمبود تسهیلات بهداشتی و خدماتی در روستاهای جاذب گردشگر
۰.۲۱	۴	۰.۰۵	W4: عدم آگاهی روستائیان از چگونگی کسب درآمد در زمینه گردشگری
۰.۱۷	۳	۰.۰۶	W5: پایین بودن درآمد سرانه و سرمایه گذاری در بخش توریسم روستایی
۰.۱۰	۲	۰.۰۵	W6: کمبود تجهیزات اقامتی و رفاهی در روستاهای جاذب گردشگر
۰.۰۸	۲	۰.۰۴	W7: عدم ساختار مدیریتی در جهت بهره برداری از جاذبه ها و پتانسیل های گردشگری
۰.۰۸	۲	۰.۰۴	W8: استفاده نکردن از راهنمایان تور در منطقه
۰.۱۸	۳	۰.۰۶	W9: فعالیت ک رسانه ها و مطبوعات جهت معرفی جاذبه های منطقه
۰.۱۰	۲	۰.۰۵	W10: کمبود برنامه های فرهنگی، نمایشگاهی و جشنواره ای در راستای جذب گردشگر
۳,۴۸		۱	جمع

منبع: نگارندگان

مجموع امتیاز نهایی عوامل خارجی برای گردشگری مناطق روستایی شهرستان خاش در ماتریس ارزیابی عوامل داخلی ۳/۴۸ به دست آمده که آن هم تا حدودی به معنای قوت عوامل داخلی در گردشگری شهرستان خاش است.

جدول ۶- ماتریس عوامل خارجی توسعه جاذبه‌های گردشگری شهرستان خاش

امتیاز وزنی	رتبه	وزن	عوامل خارجی (EFE): فرصت (O) و تهدیدها (T)
۰,۳۶	۴	۰,۰۹	O1: امکان احداث و تجهیز مراکز اقامتی و ایجاد بستری مناسب برای گردشگران داخلی و خارجی برای فصول مختلف سال
۰,۲۸	۳	۰,۰۶	O2: افزایش تبلیغات و اطلاع رسانی در خصوص جاذبه های گردشگری منطقه
۰,۲۱	۳	۰,۰۷	O3: بهره برداری از پوشش گیاهی و گیاهان دارویی در صنایع دارویی
۰,۲۴	۳	۰,۰۸	O4: برقراری امنیت در ابعاد مختلف اقتصادی- اجتماعی و فیزیکی در منطقه به منظور توسعه سرمایه گذاری و اشتغالزایی در منطقه
۰,۱۴	۲	۰,۰۷	O5: افزایش توجه دولت به برنامه ریزی و سرمایه گذاری توریسم بخش گردشگری
۰,۱۵	۳	۰,۰۵	O6: توسعه بنگاه ها و موسسات مربوط به تورهای گردشگری
۰,۱۲	۲	۰,۰۶	O7: برقراری تورهای گردشگری از دیگر مناطق کشور به منطقه خاش
۰,۲۱	۳	۰,۰۷	O8: وجود شوراهای روستایی و امکان مشارکت بیشتر جامعه محلی
۰,۰۳۶	۴	۰,۰۹	T1: تبلیغ وجهه نامناسب درباره منطقه
۰,۰۵	۱	۰,۰۵	T2: لرزه خیزی بالای منطقه تفتان
۰,۱۰	۲	۰,۰۵	T3: افزایش آلودگی آب در اماکن گردشگری
۰,۱۲	۲	۰,۰۶	T4: از بین رفتن جاذبه های اکوتوریستی در اثر بی توجهی و بهره برداری نامعقول و ناپایدار
۰,۲۱	۳	۰,۰۷	T5: امکان تعارضات بین جامعه میزبان و گردشگران
۰,۱۲	۲	۰,۰۶	T6: از بین رفتن فرهنگ سنتی مردم با افزایش گردشگر در مناطق روستایی
۰,۱۰	۲	۰,۰۵	T7: تبلیغ آثار تاریخی و فرهنگی بر اثر بی توجهی در نگهداری آن ها
۲/۷۷		۱	جمع

منبع: نگارندگان

مجموع امتیاز نهایی عوامل خارجی برای گردشگری مناطق روستایی شهرستان خاش در ماتریس عوامل ارزیابی عوامل خارجی ۲/۷۷ به دست آمده است. این امتیاز به این معنی است که شهرستان خاش نسبتاً توانسته است از عواملی که فرصت یا موقعیت ایجاد می‌کنند، تا حدودی بهره‌برداری نماید یا از عواملی که موجب تهدید می‌میگردند، تا حدودی دوری کند.

تدوین راهبرد و استراتژی:

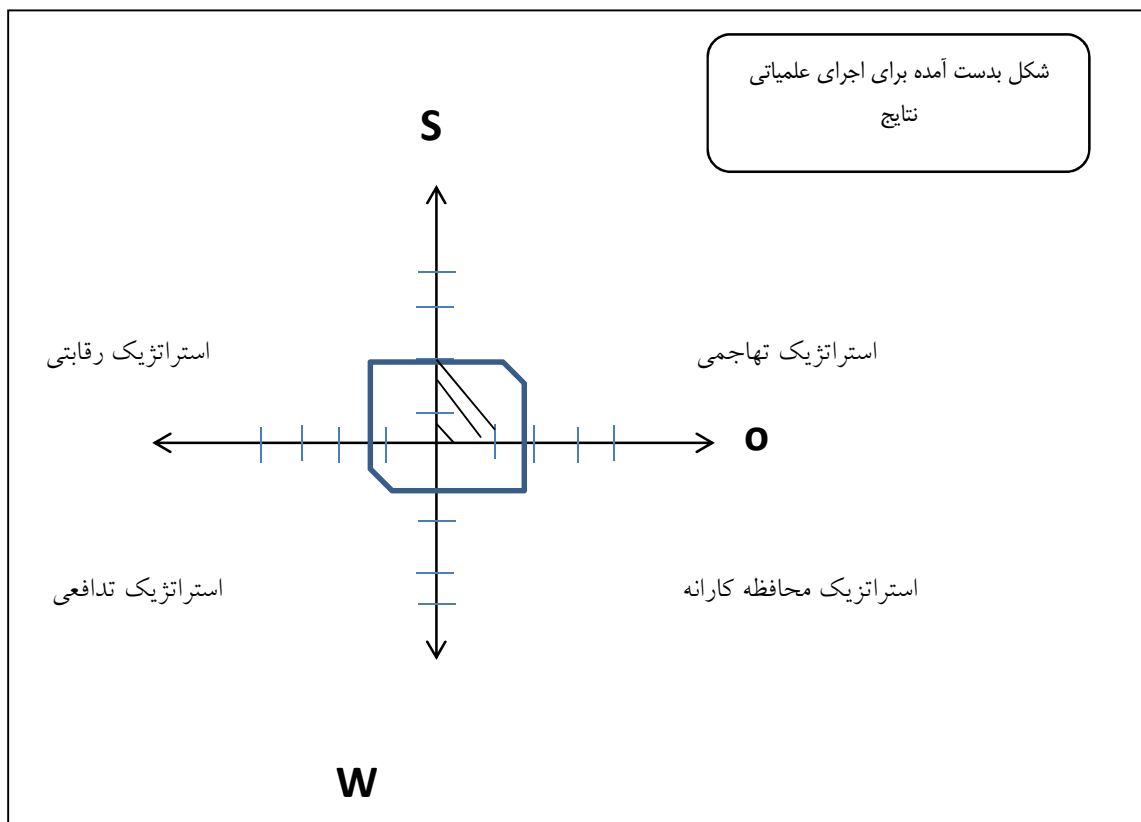
مرحله تدوین استراتژی‌ها $SO - WO - ST - WT$ در این مرحله نقاط قوت داخلی و فرصت‌های خارجی، نقاط ضعف داخلی و تهدیدهای خارجی با یکدیگر مقایسه شده و نتیجه آن‌ها به ترتیب در در خانه‌های مربوط به گروه استراتژی قوت- فرصت (SO)، ضعف- فرصت (WO)، قوت- تهدید (ST)، ضعف و تهدید (WT) درج گردیدند. تعیین استراتژی‌ها در واقع شامل مرحله انتخاب استراتژی‌های قابل قبول، از طریق ماتریس داخلی و خارجی است.

جدول ۷- خلاصه تجزیه و تحلیل عوامل استراتژیک (SFAS) توسعه جاذبه های گردشگری شهرستان خاش

<p>۱- فراهم ساختن امکانات- زیرساخت ها و برنامه ریزی صحیح جهت توسعه توریسم در منطقه (W1 W7 O3)</p> <p>۲- بهره گیری از مشارکت مردمی جهت اجرای طرح‌های گردشگری و تجهیز مناطق به امکانات و خدمات گردشگری (O1 O6 O8 W1 W4 W5)</p> <p>۳- آموزش و اطلاع رسانی به مردم در نحوه برخورد با گردشگران و اجرای برنامه های فرهنگی و نمایشگاهی برای گردشگران به منظور آشنایی بیشتر گردشگران با فرهنگ منطقه و گسترش گردشگری (W4 W10 O8)</p> <p>۴- بهبود تسهیلات و امکانات فراغتی و ایجاد امنیت برای گردشگران داخلی و خارجی با مشارکت بخش دولتی و مردم (O1 O4 O5 O8 W6)</p>	<p>استراتژی بازنگری (WO)</p> 	<p>۱- احداث تاسیسات و تجهیزات و توجه دولت به سرمایه گذاری در این بخش با توجه چشم اندازهای جغرافیایی و ایجاد محیطی مناسب برای گذران اوقات فراغت مردم (S1 S4 S8 O1 O5)</p> <p>۲- اعتقاد مسئولان برای گسترش توریسم منطقه از طریق توسعه بنگاه ها و استفاده از افراد متخصص و مشارکت افراد محلی برای بهره برداری بهتر توریسم منطقه (S10 O6 O7 O8)</p> <p>۳- گسترش و ایجاد امنیت منطقه و اطلاع رسانی و معرفی منطقه توسط سازمان میراث فرهنگی برای جذب و گسترش گردشگری)</p> <p>۴- بهره گیری از فرهنگ سنتی مردم و توانمند سازی جاذبه های اکوتوریستی منطقه به عنوان بستر مناسب گردشگری (S3 S5 S6 O1)</p>	<p>استراتژی تهاجمی (SO)</p>
--	--	---	---

<p>۱- استفاده از توان مردم محلی در جهت حفظ و مدیریت منابع گردشگری (W4 T4)</p> <p>۲- بهبود تبلیغات درباره منطقه و فعالیت های آگاه سازی در رسانه ها درباره جاذبه های گردشگری منطقه (T1 W9)</p> <p>۳- بالابردن سطح سواد روستائیان و آگاهی آنان در ترویج، حفاظت و بهره مندی پایدار از منابع طبیعی- تاریخی و فرهنگی منطقه و جلوگیری از تخریب و آلودگی اماکن گردشگری (W2 W4 T3 T4 T6 T7)</p>	<p>استراتژی تدافعی (WT)</p> 	<p>۱- سرمایه گذاری بخش های دولتی و خصوصی در توریسم روستایی و آموزش مردم محلی در نحوه برخورد با گردشگران به منظور جلوگیری از تعارض بین مردم با گردشگران (S 4 S5 T1 T5)</p> <p>۲- تقویت پتانسیل های طبیعی و فرهنگی در جهت کم رنگ نمودن تهدیدهای اقتصادی، فرهنگی و طبیعی (T5 T6S6S3)</p>	<p>استراتژی تنوع (ST)</p>
--	---	---	---

منبع: یافته‌های تحقیق (جدول ۶)

منبع: نگارندگان

شکل ۲- نمودار تعیین استراتژی‌ها

در مقاله حاضر اولویت‌بندی استراتژی‌های برنامه‌ریزی گردشگری مناطق روستایی شهرستان خاش از طریق تجزیه و تحلیل عوامل خارجی و داخلی موثر بر گردشگری این شهر، با ماتریس SOWT، مشخص گردید. و استفاده از استراتژی تهاجمی در اولویت اول و استراتژی محافظه‌کارانه در اولویت بعدی قرار گرفته است. و با استفاده از راهبرد تهاجمی SO، استفاده از نقاط قوت داخل مناطق روستایی می‌کوشد از فرصت‌هایی که بیرون از منطقه در اختیار آن قرار می‌گیرد، برای توسعه گردشگری و جذب گردشگر استفاده نماید.

مثبت‌شناسی (AI)؛ نگرشی نو در استراتژی‌های توسعه

مثبت‌شناسی (AI) در یک برنامه‌ریزی استراتژیکی به جای تمرکز بر تهدیدها و ضعف‌ها به شناسایی قوت‌ها و فرصت‌های کنونی می‌پردازد. چنانچه اگر بخواهیم استراتژی سوات را به لحاظ نظم فکر به دو بخش مساوی تقسیم کنیم در این صورت باید ۵۰ درصد از زمان خود را به نقاط منفی و ۵۰ درصد را به نقاط مثبت اختصاص دهیم. در نگرش (AI) نقاط مثبت و فرصت‌ها را تا جایی رشد می‌دهیم که بتوانیم بر اساس آن ضعف‌ها و تهدیدها را پوشش دهیم (Stavros Et al., 2010: 5).

مدل (SOAR)

این مدل ترکیبی از استراتژی SWOT و دیدگاه مثبت‌شناسی است که ژاکلین‌ام. استاورس آن را ابداع کرده‌است (Stavros & Saint, 2010). یکی از ابزارهای بسیار مهم در فرآیند تدوین راهبرد، تکنیک SWOT است که به وسیله آن اطلاعات مقایسه می‌شود. این تکنیک بر پایه نقاط قوت (Strength)، ضعف (Weakness)، فرصت (Opportunity) و تهدید (Threats) می‌باشد (Hom hack, 2001:3). این مدل در همه سطوح مدیریتی استفاده می‌شود، ولی در اکثر موارد در سطوح بالای مدیریت به کار می‌رود. در حالیکه، مدل SOAR همیشه در سطوح بالای مدیریت استفاده می‌شود و به دنبال این است که ذی‌نفعان را در همه سطوح دربرگیرد. در واقع این مورد تفاوت کلیدی بین این دو مدل است. زیرا مدل SOAR آن بخش از ذی‌نفعان را دربر می‌گیرد که تاکنون بخشی از فرآیند برنامه‌ریزی راهبردی به شمار نمی‌آمده‌اند. از سوی دیگر، مدل SWOT و SOAR دارای بنیاد و اساس مشابه هستند؛ زیرا قوت‌ها و فرصت‌ها که بنیان و اساس SOAR به شمار می‌آیند، از مدل SWOT گرفته شده‌اند. مدل SAOR با یک تحقیق استراتژیک آغاز می‌شود. در این پژوهش نقاط قوت و فرصت‌ها در جامعه مورد مطالعه از طریق افراد مشارکت‌کننده و دارای سهم شناسایی خواهد شد. در نهایت از افراد مشارکت‌کننده در این فرآیند دعوت می‌شود که تا خود آرمان‌ها و آرزوهای را انتخاب کنند که امکان

دستیابی به آنها در آینده وجود دارد و نتایج مطلوب از طریق برنامه‌های مانند تشویقی و بازنگرانه قابل اندازه‌گیری خواهد شد (خاوریان گرمسیر و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۳۰).

بر اساس جدول شماره (۲) خود این مدل شامل چهار بخش مهم می‌باشد که دربرگیرنده شناسایی قوت‌ها، فرصت‌ها، آرزوها و نتایج می‌باشد.

جدول ۸- عوامل کلیدی در استراتژی SOAR

(Strengths)	(Opportunities)	تحقیق استراتژیک
بزرگ‌ترین جنبه مثبت ما چیست؟	بهترین فرصت‌های پیش روی ما چیست؟	
(Aspirations)	(Results)	تصمیم‌های مثبت
آینده آرمانی ما چیست؟	بهترین نتایج قابل اندازه‌گیری چیست؟	

منبع: (Stavros Et al., 2010).

ذکر این نکته ضروری است که مشکلات و تهدیدات در نظر گرفته شده‌است که توسط ذره‌بینی از ممکنات دیده خواهد شد و راه‌حل‌ها از طریق پاره‌ای از گفت‌گوها در باره «آنچه می‌توانیم انجام دهیم» کشف خواهد شد. در کل چارچوب مدل سوار (SOAR) در شکل شماره (۱) ترسیم شده‌است که شامل مراحل آغاز و برداشتن قدم اول، شناخت و بررسی، تصور، نوآوری و اجراست (Stavros & Saint, 2010) که این مراحل را در فرآیند تدوین راهبرد توسعه گردشگری پایداری شهری گرگان استفاده خواهند شد. مدل (SOAR) در چهار مرحله اجرایی می‌باشد که در زیر به آن می‌پردازیم.

مرحله اول: این مرحله شامل آغاز و برداشت قدم اول است که در این مرحله، اعضای گروه و برنامه‌ریزی در خصوص چگونگی استفاده از استراتژی SOAR بحث می‌کنند. در این جلسات علاوه بر شناسایی افراد ذیع نفع، نحوه درگیر کردن این افراد ذی‌نفع در فرآیند برنامه‌ریزی می‌باشد، بحث می‌شود. این افراد ذیع نفع شامل؛

² . Strength

³ . Opportunities

⁴ . Aspirations

⁵ . Results

ساکنان شهرگران، گردشگران، مسئولان سازمان میراث فرهنگی، شهرداریها، هلتداران، استانداریها و غیره می- باشد. بطوریکه بعد از شناسایی این افراد قرار شد طی جلساتی با آنها مشورت شود.

مرحله دوم: شامل شناخت و بررسی نقاط قوت و مثبت می باشد. در این مرحله با شناخت ارزشها، چشم اندازهها و نقاط قوت داخلی که به منظور خلق فرصتها می باشد، تا آنها را به آرمانها و نتایج مبدل کنیم. بنابراین در این مرحله زمان جلسات توسط افراد گروه برنامه ریز تعیین می شود. بعد از تعیین زمان جلسات، هر یک از افراد نقاط قوت گردشگری و فرصت های پیش روی شهر و در نهایت آرمان های خود را تشریح می کنند. شایان ذکر است که این مرحله در کشورهای جهان سومی همچون ایران با مشکل مواجه هستیم. به دلیل عدم همکاری بعضی از مسئولین و افراد در برگزاری نشست ها ناچاریم افرادی را به جای همین مسئولین و افراد قرار دهیم و به جای آنها استفاده کنیم.

مرحله سوم: در این مرحله علاوه بر تصور کردن (مرحله سوم)، ابتکار و نوآوری (مرحله چهارم) که مجموعه از قوتها، فرصتها، آرمانها و نتایج می باشد، مورد بررسی قرار می گیرد. در کل در این مرحله، در نشست ها و گفت و گوها از افراد و مسئولین ذی نفع خواسته می شود که دیدی مثبت از آیند مطلوب گردشگری داشته باشند و در صورت اجرای شدن طرح، به بیان نتایج قابل اندازه گیری و مشهود بپردازند.

مرحله چهارم (نوآوری و ابتکار): در این مرحله راهبردها و استراتژی های نوآوری و ابتکاری را شناسایی و اولویت بندی می شوند. البته باید توجه داشت که امکان دارد روندهای جدید و تغییر یافته در سیستم، ساختار و غیره نیاز به پشتیبانی از اهداف جدید باشند. این تغییرات به وسیله شناسایی نقاط قوتها و فرصتها به منظور دستیابی به آرمانها و نتایج به وجود می آیند. بنابراین مجموعه قوتها، فرصتها، آرمانها و نتایج بازنگری در این مرحله به چالش کشیده شدند و در نهایت تغییراتی در آنها به وجود آمد.

مرحله پنجم: مرحله اجرا می باشد که حرکت به سمت اجرایی کردن برنامه هاست. در این مرحله افراد گروه های مختلف برنامه ریزی در طرح های که مربوط به رسیدن به اهداف و نتایج تعیین شده است، باهم ارتباط برقرار می کنند. مسئولین ذی نفع و افراد در هر جای که علاقه و توانایی انجام آن کار را دارند، مشغول می شوند. این مرحله که مرحله اجرایی می باشد و فراتر از اختیارات یک پژوهش می باشد و عملی کردن آن پس از تصویب طرح است.

جدول ۹- نتایج چهار مرحله SOAR

قوت‌ها (Strengths)	فرصت‌ها (Opportunities)
تنوع محیط بکر طبیعی در مناطق روستایی	مجهز منطقه به هتل و مهمانسرا و مراکز اقامتی جهت استفاده در چهار فصل سال
توجه مسولین به صنعت گردشگری در منطقه	برگزاری تور از مناطق دیگر کشور در داخل، بین المللی گردشگری از کشورهای همسایه
آداب و رسوم سنتی و لباس های زیبا و جذاب و غذاهای محلی	استفاده از شوراهای روستا جهت مشارکت همکاری جامعه
محیط مناسب جهت جذب سرمایه گذاران	تبلیغات، اطلاع رسانی در مورد جاذبه های بکر طبیعی، اصیل تاریخی
چشمه های آب گرم و معدنی	مستقر کردن کارگاه تبدیلی جهت استفاده از داروهای گیاهی (گردشگری درمانی)
قله مرتفع تفتان زمینه ساز انجام ورزش های زمستانی	توجه بیشتر مدیران محلی و کشوری بر بهره برداری
آرمان‌ها (Aspirations)	نتایج (Results)
خاش مرکز گردشگری در مرکز استان	دادن بودجه اختصاصی برای تبلیغات گردشگری در سطح کشور و بین المللی
ایجاد تورهای مختلف توسط ادارات	افزایش خدمات برای استقبال از گردشگران بومی و غیر بومی
مطرح شدن مناطق روستایی منطقه در جذب گردشگران تابستانی	برنامه ریزی برای افزایش دادن تعداد گردشگران نسبت به سال های گذشته (ایجاد مشوق های گوناگون و نو)
ارتقاء جایگاه غذاهای محلی گیاهان دارویی با حمایت از تولید، فروش و بازاریابی محصولات نظیر دارو، غذاهای محلی (گردشگری غذا)	تقویت زیرساخت های گردشگری و برطرف کردن مشکلات مرتبط با آن (جاده، مراکز اقامتی، بازارهای محلی)
رغبت فراوان بخش های مختلف خصوصی برای سرمایه گذاری در صنعت گردشگری (منطقه طبیعی تفتان)	مناسب سازی قیمت ها جهت جلب گردشگران در خصوص ارائه خدمات
	ایجاد اشتغال برای جامعه محلی روستایی
ایجاد روستاهای نمونه گردشگری با مناظری زیبا و جذاب با رویکرد توسعه پایدار	

وجود مناطق بکر طبیعی در روستاهای شهرستان خاش و جاذبه‌های گردشگری منعکس‌کننده توانمندی بالای این منطقه در جذب گردشگران داخلی و خارجی است. و این امر می‌تواند منافع اقتصادی زیادی را در پی داشته باشد و برای رسیدن به این منافع، مدیریت و برنامه‌ریزی دقیق می‌خواهد. از طرفی این منطقه خاش با برخورداری از چشم‌انداز ویژه، طبیعت و محیط زیبا، ویژگی‌های خاص اقلیمی و جاذبه‌های گردشگری متنوع خود می‌تواند انتظارات هر گردشگری را برآورده سازد. صنعت توریسم به عنوان یک صنعت فرابخشی، فعالیت‌های مختلفی را در بر گرفته و با کلیه بخش‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به طور مستقیم و غیر مستقیم تعامل دارد. بنابراین یکی از عوامل اساسی در ایجاد تحول و دگرگونی در بخش توریسم کشور، مطالعه همه جانبه نکات مثبت و منفی و نگاه منطقه‌ای به توسعه روستایی می‌باشد. یعنی اینکه در قالب فرآیند سیستمی جهت توسعه و رونق دهی به آن باید برنامه‌ریزی کرد. از آنجا که گردشگری منبع مهم و جدید ایجاد درآمد برای جوامع روستایی است، بنابراین در کارهایی که با گردشگری مرتبط هستند، مثل آماده کردن اتاق برای گردشگران، تهیه غذا، خرده فروشی، حمل و نقل و ایجاد سرگرمی، شغل‌های جدید به وجود می‌آیند که موارد فوق می‌تواند منبع مناسبی برای درآمدزایی و اشتغال برای مناطق روستایی این شهرستان (خاش) باشد. گردشگری روستایی در این منطقه می‌تواند اثرات اقتصادی مهمی را برای نواحی روستایی در برداشته باشد. گردشگران روستایی برای اقامت، خرید کالاهای محلی و خدمات، پول پرداخت می‌کنند. این پولها در فعالیت‌های محلی جریان می‌یابد و موجب تحرک مناطق روستایی در برآورده کردن هر چه بهتر و بیشتر نیازهای بازدیدکنندگان می‌شود و اثرات مهم اقتصادی آن به کند شدن روند تخلیه سکونتگاه‌های روستایی منتهی شود. همچنین گردشگری در این منطقه می‌تواند به احیا و زنده نگه داشتن آداب و فرهنگ‌ها در این گونه محیط‌های اجتماعی- تاریخی کمک شایان توجهی بکند و همچنین می‌توان گفت که گردشگری به عنوان راهبردی که می‌تواند با توجه به اثر بخشی خاص خود به جوامع روستایی حیات دوباره بدهد و آن‌ها را پا برجا نگه دارد. قطعاً در هر گونه برنامه‌ریزی و راهبرد توسعه در مناطق روستایی می‌توان بر صنعت گردشگری به عنوان کلیدی‌ترین قابلیت، تکیه کرد مدل SOAR، برخلاف مدل‌های گذشته از یک روند برنامه‌ریزی از پایین به بالا پیروی می‌کند. و با توجه به ماهیت این استراتژی پس از گفتگوهای متعدد با مسئولین متخصص گردشگری در نهایت نقاط قوت و فرصت‌ها و آرمان‌های بخش گردشگری در این شهر تعیین شد. سپس در این مدل با پی بردن به نقاط قوت و فرصت‌های پیش روی گردشگری منطقه روستایی خاش راهکارهای جهت اجرایی کردن این نقاط مثبت در جهت توسعه گردشگری پایدار معرفی شد. گردشگری می

تواند در توسعه اقتصادی - اجتماعی مناطق روستایی خاش پاسخگوی بسیار از مشکلات و معضلات اقتصادی باشد. از جمله شناسایی ظرفیتهای توسعه همه جانبه صنعت گردشگری در ابعاد ملی - منطقه ای و محلی در کنار ساماندهی و هدایت زیرساخت های توسعه گردشگری می تواند در استقرار و توسعه این صنعت موثر واقع گردد. در زمینه تاثیر نقش عوامل طبیعی، تاریخی و فرهنگی بر توسعه توریسم اکثر پاسخگویان و کارشناسان معتقدند توسعه صنعت توریسم متأثر از هویت تاریخی و فرهنگی در بهبود اقتصاد منطقه به خصوص توسعه مناطق روستایی موثر می باشد و اظهار کردند که توسعه گردشگری موجب بالا رفتن وضعیت اقتصادی روستا، و بالا بردن توان بهسازی و مرمت بافت تاریخی توسط مردم و ساکنین می شود. جایگاه طبیعت، فرهنگ و هویت در گردشگری و جهانگردی بسیار قابل اهمیت است. مناطق طبیعی بکر و دست نخورده، آثار باستانی و هویت تاریخی هر منطقه و کشوری معرف زیبایی، فرهنگ خاص و دارای ارزش های درخور توجه است. یادمانه های دارای ارزش های تاریخی و فرهنگی جاذبه هایی برای بومی ها و جهانگردان محسوب می گردد، در نتیجه باعث جلب و جذب دیگران جهت بازدید و شناخت آنها و توسعه روستا می گردد.

منابع:

- ابراهیم زاده، عیسی؛ دارایی، مرضیه؛ دارایی، ابولفضل (۱۳۹۴)، تحلیلی بر وضعیت امکانات و تسهیلات گردشگری شهرستان سمنان از منظر گردشگران با استفاده از آزمون پیرسون، نشریه پژوهش ها و برنامه ریزی شهری، سال ششم، شماره بیست و دوم.
- ابراهیم زاده، عیسی؛ ملکی، گل آفرین؛ فرهادی نژاد، حسین (۱۳۹۳)، برنامه ریزی استراتژیک توسعه گردشگری با تاکید بر توسعه پایدار در ناحیه خرم آباد، مجله جغرافیا و آمایش شهری،
- ایاسه، فریبا (۱۳۸۸)، بررسی و پهنه بندی پتانسیل های ژئوتوریستی استان آذربایجان شرقی و نقش آن در توسعه پایدار ناحیه ای، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیایی طبیعی گرایش ژئومورفولوژی، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی دانشگاه تبریز.
- نوروژی، اصغر (۱۳۹۱)، بررسی توانمندیها و تنگناهای اکوتوریستی، حوزه دریای مکران با استفاده از مدل تحلیلی (SOWT)، اولین همایش ملی توسعه سواحل مکران.
- اصغری لقمجانی، صادق؛ حسنیف صفیه؛ مباشری، اسما؛ سرگزی، فرشته (۱۳۹۳)، اثرات گردشگری بر توسعه پایدار، سومین همایش ملی توسعه پایدار روستایی.
- ازکیا، مصطفی؛ کامور، نجمه (۱۳۹۲)، توسعه پایدار گردشگری روستایی در روستای چاشم شهرستان مهدی شهر، مجله مطالعات توسعه اجتماعی ایران، سال پنجم، شماره سوم.

- بهرامی، رحمت الله؛ حبیبی، کیومرث؛ قادری، رضا (۱۳۹۰)، برنامه ریزی استراتژیک توسعه گردشگری روستایی (مطالعه موردی: مناطق روستایی استان کردستان)، فصلنامه پژوهش های بوم شناسی شهری سال دوم، شماره سوم.
- باباخانزاده، ادریس (۱۳۹۲)، بررسی اثرات اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و زیست محیطی توسعه گردشگری بر منطقه اورامانات، مجله علمی- پژوهشی برنامه ریزی فضایی، سال سوم، شماره سوم.
- بهرامی، رحمت الهه (۱۳۸۹)، بررسی قابلیت ها و تنگناهای توسعه گردشگری روستایی در استان کردستان، مجموعه مقالات چهارمین کنگره بین المللی جغرافیدانان جهان اسلام.
- باباخانزاده، ادریس (۱۳۹۲)، بررسی اثرات اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و زیست محیطی توسعه گردشگری بر منطقه اورامانات، مجله علمی- پژوهشی برنامه ریزی فضایی، سال سوم، شماره سوم.
- پاهکیده، اقبال؛ کریمی، جبار (۱۳۹۱)، بررسی توانها و قابلیت های گردشگری منطقه اورامانات با استفاده GIS، اولین همایش ملی جغرافیا و گردشگری در هزاره سوم، جغرافیا، گردشگری و امنیت
- پناد، عبدالصمد (۱۳۹۳)، بررسی قابلیت ها و تنگناهای توسعه گردشگری روستایی نمونه موردی: شهرستان چابهار
- حسام پور، محمد؛ قنبری، یوسف؛ شایان، محسن (۱۳۹۴)، تدوین راهبردهای توسعه گردشگری روستایی (مطالعه موردی: روستای شیدان، شهرستان بوانات، استان فارس)، مطالعات برنامه ریزی سکونتگاه های انسانی، سال دهم، شماره ۳۲.
- حشمتی جدید، مهدی؛ ملکان، جواد؛ ملکان، احمد؛ اعظمی، امیر (۱۳۹۰)، اثرات گردشگری روستایی و راهکارهای توسعه گردشگری روستایی با استفاده از مدل (SOWT) نمونه موردی: روستای بیشه، اولین همایش ملی گردشگری و طبیعت گردی ایران زمین.
- خاوریان، گرمسیر، امیررضا، ژاکلین ام. استاورس و علیان، مهدی. ۱۳۹۲. برنامه ریزی راهبردی توسعه گردشگری شهری با استفاده از مدل استراتژیک SOAR (مورد شهر تفت)، مدرس علوم انسانی، برنامه ریزی و آمایش فضا، دوره ۱۷، شماره ۳.
- خواجه بهرامی، علیرضا؛ تلخابی، حمید رضا؛ پاشازاده، اصغر (۱۳۹۱)، ارزیابی اثرات گردشگری بر توسعه پایدار نواحی روستایی (مطالعه موردی: دهستان دلفارد شهرستان جیرفت)، اولین همایش ملی گردشگری و طبیعت گردی ایران زمین.
- اذانی، مهري؛ تقی پور جاوی، مسلم؛ مستغاثی، شروین (۱۳۹۱)، تحلیل و بررسی توان ها و تنگناهای تاثیرگذار در توسعه گردشگری با استفاده از مدل (SOWT) مطالعه موردی: شهرستان لردگان)، اولین همایش ملی گردشگری و طبیعت گردی ایران زمین.
- رحیمی عنا، سید مهدی؛ انصاری، فتانه (۱۳۹۳)، اثرات گردشگری و راهکارهای توسعه پایدار روستایی با استفاده از مدل (SOWT) مطالعه موردی: روستای بوان، نورآباد ممسنی)، اولین همایش ملی توریسم و گردشگری سبز در ایران.
- رضوانی، محمد رضا (۱۳۸۴)، توسعه گردشگری روستایی با رویکرد گردشگری پایدار، انتشارات دانشگاه تهران.
- رکن الدین افتخاری، عبدالرضا؛ قادری، اسماعیل (۱۳۸۸)، نقش گردشگری روستایی در توسعه روستایی (نقد و تحلیل چارچوب های نظریه ای)، مدرس علوم انسانی، دوره ۶، شماره ۲.

- رحمت نیا، اسماعیل؛ شیرانی، شمسی؛ احمدی، زهرا (۱۳۹۲)، ارزیابی قابلیت ها و پتانسیل های گردشگری منطقه بزمان استان سیستان و بلوچستان با استفاده از مدل راهبردی (SOWT)، چهارمین همایش منطقه ای چالش ها و راهکارهای توسعه در مناطق محروم.
 - زرافشانی، کیومرث؛ شریفی، لیدا؛ گراوندی، شهپر؛ قبادی، پرستو (۱۳۹۲)، بررسی اثرات توسعه گردشگری در ارتقاء شاخص های اقتصادی- اجتماعی نواحی روستایی مورد: منطقه گردشگری ریجاب در استان کرمانشاه، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال دوم، شماره ۳.
 - سقایی، محسن؛ علیزاده، محمد (۱۳۹۱)، بررسی چالش ها، فرصت ها و راهکارهای توسعه گردشگری روستایی (مورد مطالعه: روستاهای بیاضه، گرمه و مصر، از شهرستان خور و بیابانک)، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۹، شماره سوم.
 - شمس الدینی، علی؛ امیری فهلیانی، محمد رضا، تجزیه و تحلیل عوامل مرتبط با توسعه صنعت گردشگری در مناطق روستایی شهرستان ممسنی (با استفاده از مدل تصمیم گیری (SOWT) فصلنامه فضای گردشگری، سال سوم، شماره ۱۲).
 - صبوری، محمد؛ نوروزی، اصغر (۱۳۹۱)، بررسی توانمندی ها و تنگناهای اکوتوریستی حوزه دریای مکران با استفاده از مدل تحلیلی (SOWT)، اولین همایش ملی توسعه سواحل مکران و اقتدار دریایی جمهوری اسلامی ایران.
 - طیبی، سید کمیل؛ جباری، امیر؛ بابکی، روح الله (۱۳۸۷)، بررسی رابطه علی بین گردشگری و رشد اقتصادی (مطالعه موردی: ایران، کشورهای OECD به علاوه کشورهای منتخب)، مجله دانش و توسعه، سال پانزدهم، شماره ۲۴.
 - کرمی، فریبا؛ شریفی، رقیه (۱۳۹۱)، ارزیابی گردشگری روستایی با استفاده از مدل (SOWT) مطالعه موردی: روستاهای بخش مرکزی مراغه، نشریه علمی- پژوهشی جغرافیا، و برنامه ریزی، سال ۱۷، شماره ۴۶.
 - محسنی، رضا علی (۱۳۸۸)، گردشگری پایدار در ایران: کارکردها، چالش ها و راهکارها، مجله اقتصادی جغرافیایی دانشگاه آزاد اهر، سال ۹، شماره ۲۸.
 - موحد، علی؛ کهزادی، سالار (۱۳۸۹)، تحلیل عوامل موثر بر توسعه گردشگری استان کردستان با استفاده از مدل (SOWT)، مجله پژوهش و برنامه ریزی شهری، شماره دوم.
 - مهدیان بروجنی، محسن؛ احمدوند، مصطفی (۱۳۹۱)، بررسی قابلیت ها و تنگناهای توسعه گردشگری روستایی با استفاده از مدل (SOWT) مورد مطالعه منطقه دنا، همایش ملی توسعه روستایی.
 - مرادی، محمود؛ خاتمی، سمیه (۱۳۹۲)، بررسی نقش گردشگری در توسعه روستایی با استفاده از مدل (SOWT)، مورد مطالعه: روستای خور شهرستان خوسف، مطالعات فرهنگی- اجتماعی خراسان، شماره ۲۶.
 - ملکی، سعید؛ حاتمی، داود (۱۳۹۰)، بررسی و ارزیابی قابلیت ها و تنگناهای توسعه گردشگری روستایی مطالعه موردی شهرستان ایذه، جغرافیا گردشگری شهری.
- *Goeldner, Charles; Brent, Richie (2006). Tourism, principles, practices, philosophies . New Jersey: John wiley and sons.*

- Hampton, Mark; Chrstensen, John (2007). "competing industries in islands, a new tourism approach". *Annals of tourism research*, vol. 34, No. 4. p: 998-1020.
- Hom Haacke. L (2001). *Using SWOT for Project Planning Sessions*, PN.3 Hughes. A. *Tourism as sustainable Industry in the Rural Community of Arising, West Scotland*, MSc Thesis, Napier University
- Liue, Z. (2003), **Sustainable tourism development: A critique**. *GEOGRAFIA*
- *OnlineTM Journal of sustainable tourism*, 11(6): 459-475.
- Sharpley. A, Richard; Vassh. Adrian (2006). "Tourism, farming and diversification: an attitudinal study", *Tourism management*, Vol. 27, No. 5. p: 1040-1052.
- Stavros, J., & G. Saint, (2010). *SOAR: Linking Strategy and OD to Sustainable Performance* in W.J. Rothwell, J.M. Stavros, R. Sullivan & A. Sullivan (Eds.), *Practicing Organization Development: A Guide for Leading*, San Francisco, CA: Jossey-Bass Change, Pp. 377-394
- UNWTO, 2007, *Tourism Highlights 2007 Edition*, Available in "www.unwto.com".
- Rathore, N., (2012), "Rural tourism impact, challenges and opportunities", *Journal of Business Economics & Management Research*, 2 (2): 252- 260